

ILK O'SPIRINLIK DAVRINING PSIXIK XUSUSIYATLARI

*Abdullayeva Nargiza Abdurahmonovna**Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 24– umumta'lim**Amaliyotchi – psixologi***ANNOTATSIYA:**

Mazkur maqola maktab o'quvchilarining ilk o'spirinlik yoshi davriga rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik xususiyatlari tahlil qiladi. Hamda ta'lim sharoitida o'quvchilarning maktab davridayoq ta'lim bilan mehnatni egallashlari lozim bo'lgan kasbiy muhim fazilatlari va ularning rivojlanishi uchun psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash borasidagi fikr-mulohazalarga e'tibor qaratadi.

Kalit so'z va iboralar: O'quvchi, psixik xususiyatlar, xulq-atvor, inqiroz davr, kasbga yo'naltirish, kasbiy yo'nalish, mehnat ta'limi.

Ilk o'spirinlik yoshi davriga 15-18 yoshlardagi, IX-XI sinf o'quvchilari kiradi. Bu davrda o'quvchi jismonan baquvvat, o'qishni tugatgach, mustaqil mehnat qila oladigan, oliy maktabda o'zini sinab ko'radigan imkoniyatga ega bo'ladi, ma'naviy jihatdan yetuklikka erishadi. O'spirin 16 yoshida mamlakat fuqarosi va 18 yoshida esa, saylash hamda saylanish huquqiga ega bo'ladi. Bularning barchasi o'spiringa fuqaro sifatida ijtimoiy jihatdan voyaga yetishi, hayotda o'z o'rnini topishi, o'z taqdirini o'zi hal qilishi va yetuk shaxs sifatida ma'naviy os'ishi uchun jamiki, shart-sharoitlarni yaratadi. Ilk o'spirinning shaxsi ijtimoiy hayotda, maktab jamoasida, tengqurlari bilan munosabatlarda, egallagan mutlaqo yangicha mavqei ta'sirida, o'qish va turmush sharoitidagi o'zgarishlar ta'sirida tarkib topa boshlaydi. Mazkur davrning yana bir xususiyati - mehnat bilan ta'lim faoliyatining bir hil ahamiyat kasb etishidan iboratdir. Mavjud shart-sharoitlar ta'siri ostida o'spirinning aqliy va axloqiy jihatdan o'sishida o'ziga xos o'zgarishlar, yangi xislat va fazilatlar namoyon bo'ladi. Yuqori sinf o'quvchilari ijtimoiy hayotdagi dolzarb vazifalarni hal qilishda faol ishtirok eta boshlaydilar. Ijtimoiy hayotda faol qatnashish, ta'lim xarakterining o'zgarishi yigit va qizlarda ilmiy dunyoqarash, barqaror e'tiqodning shakllanishiga, yuksak insoniy his-tuyg'uning vujudga kelishiga, bilimni o'zlashtirishga ijodiy yondashish kuchayishiga olib keladi.

Hayotda o'z o'rnini topishga intilish kasb-hunar egallash, ixtisoslikni tanlash, istiqbol rejasini tuzish, kelajakka jiddiy munosabatda bo'lishni keltirib chiqaradi. Biroq bu davr kuch-g'ayrat, shijoat, qahramonlik ko'rsatishga urinish, jamoat, jamiyat va tabiat hodisalariga romantik munosabatda bo'lish bilan boshqa yosh davrlaridan keskin farqlanadi. Ayniqsa, turmush va o'qish faoliyatlarning yangicha shart-sharoitlari sinf jamoasidagi o'zgacha vaziyat, o'spirinlarning maktabda egallagan yuqori mavqei,

jamoatchilik ishlarida tajriba orttirishlari ular oldiga yuksak talab hamda mas'uliyatli vazifalar qo'yadi. Bu davrda yuqori sinf o'quvchilari maktab muhitida tashkilotchilik, rahbarlik, tarbiyachilik, tashviqotchilik vazifalarini o'tay boshlaydilar. Ilk o'spirinning psixik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch jamoat tashkilotlari, maktab jamoasi, ta'lim jarayoni qo'yadigan talabalar darajasining oshishi bilan u erishgan psixik kamolot o'rtasidagi ziddiyatdan iboratdir. Turli qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar o'spirinning axloqiy, aqliy, nafosat jihatdan tez o'sishi orqali bartaraf qilinadi. Ilk o'spirinlik yoshidagi o'zgarishlar maktab, oila, shaxslararo munosabatlardagi mavqeni yanada mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi. Lekin, yetakchi omil yuqori sinf o'quvchisi faoliyatining xususiyati, mohiyati va mazmunidagi tub burilishdir. O'spirinlarda, avvalo, o'zini anglashdagi siljish yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu hol shunchaki o'sishni bildirmaydi, balki o'z, shaxsiyatining ma'naviy psixologik fazilatlarini, faol ijtimoiy turmush tarzining maqsad va vazifalarini anglashni, oqilona baholashni aks ettiradi. O'spirinda o'zining ruhiy dunyosini, shaxsiy fazilatlarini, aql-zakovatini, qobiliyati hamda imkoniyatini aniqlashga intilish kuchayadi. O'z xulq-atvorini jilovlash, his-tuyg'ulari hamda ichki kechinmalarini tushunish ishtiyoqi vujudga kela boshlaydi. O'spirindagi o'zini anglash turmush, o'qish, mehnat va sport faoliyatlari taqozosi bilan namoyon bo'ladi. Maktabdagi odatlanilmagan vaziyatning shaxslararo munosabat va muloqot ko'lamining kengayishi o'zining aqliy, axloqiy, irodaviy his-tuyg'ularining xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob tariqasida yondashish o'zini anglashini jadallashtiradi. Katta maktab yoshidagi o'quvchilarning o'zini anglashga aloqador xususiyatlari mavjud. Ular avval, o'zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklarini, munosib va nomunosib qiliqlarini aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Agar o'smirning atrofdagi kishilarning oqilona baholashlari orqali aniq baholash yuzaga kelsa, o'spirinda bu holat boshqacharoq tarzda kechadi, unda o'z shaxsiy fazilatini, xulq-atvorini, aqliy va jismoniy mehnat faoliyatini tahlil qilish, qiyosiy baholash mayli kuchayadi. O'spirin o'smirga qaraganda o'z ma'naviyati va ruhiyatining xususiyatlarini to'laroq tasavvur eta olsa ham, ularni oqilona baholashda kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Natijada u o'z xususiyatlariga ortiqcha baho berib, manmanlik; takabburlik, kibrlanish illatiga duchor bo'ladi, sinf va pedagoglar jamoalarining a'zolariga g'ayritabiiy munosabatda bo'la boshlaydi. Shuningdek ayrim o'spirinlar o'z hatti-harakatlari, aqliy imkoniyatlari va qiziqishlariga past baho beradilar va o'zlarini kamtarona tutishga intiladilar. Yuqori sinf o'quvchisining o'smirlik yoshi davridagi boladan boshqacha yana bir xususiyati - murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon hissi, o'z qadr-qimmatini e'zozlash, sezish va fahmlashga moyillikdir. Masalan, o'spirin yigit va qiz sezgirlik deganda nozik, nafis holatlarning farqiga borish, zaruratni tez anglash, xolisona yordam uyushtirishishini, shaxsning nafsoniyatiga tegmasdan amalga oshirishni tushunadi. O'spirin o'zining ezgu niyatini baholashga jamoada o'z o'rnini

belgilash nuqtai nazardan yondashadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'quvchida o'zining fazilati to'g'risida yaqqol tasavvur hosil qilish uchun o'qituvchi unga juda ustalik, bilimdonlik, ziyraqlik bilan yordam berishi lozim. U o'zining do'stona, iliq munosabati bilan sinf jamoasi a'zolari e'tiborida ishonch, obro' qozonishi uchun har bir mulohazasida pedagogik-psixologik nazokatga rioya qilsa, yigit va qizlarda ham o'z kuchiga, imkoniyatiga, qobiliyatiga, fahm-farosatiga ishonch hissini paydo qiladi. Ularda ustozga chuqur hurmat, minnatdorchilik tuyg'ulari uyg'onadi. O'spirin o'quvchida o'zini anglash negizida o'zini - ozi tarbiyalash istagi tug'iladi va bu ishning vositalarini topish, ularni kundalik turmushga tatbiq qilish ehtiyoji vujudga keladi. Lekin o'zlarining o'zini –o'zi tarbiyalashi psixologiyasidagi mavjud nuqsonlarga barham berish, ijobiy xislatlarni shakllantirish bilan kifoyalanib qolmay, ularni kattalarga xos ko'p qirrali umumlashgan idealga mos ravishda tarkib toptirishiga yo'naltirilgan bo'ladi. O'spirinlik davrida o'quvchilar o'zlarida eng qimmatli fazilatlarni, o'quv va malakalarni ongli, rejali, tartibli, izchil va muntazam tarkib toptirishga ehtiyoj sezadilar. Ma'lumki, yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy-psixologik qiyofaga ega bo'lish uchun oqilona o'lcham, mezon vazifalarini bajaruvchi barkamol, mukammal timsol, namuna, yuksak orzu tasvirini qidiradilar. O'spirinlarda ideallar bir necha ko'rinishda namoyon bo'lishi va aks etishi mumkin. Masalan, ular taniqli kishilarning qiyofalari, badiiy asar qahramonlari timsolida o'zlarida yuksak fazilatlarni (sifatlarni) gavdalandirishni orzu qiladilar. Biroq yigitlar bilan qizlar o'rtasida ideal obrazini tanlashda katta farq bo'ladi. Masalan, qizlar ko'pincha mehnatkash ayo'ning, jozibali, nazokatli, iboli, iffatli jamoat arbobining, badiiy asar qahramonining xususiyatlari mujassamlangan qiyofalarni ideal darajasiga ko'taradilar. Ammo ayrim o'quvchilar tarixiy shaxslarning masalan, baquvvat yo'lto'sar, quv josus va boshqalarning salbiy sifatlariga taqlid qilishga ham moyil bo'ladilar. O'spirin o'quvchilarning o'zini o'zi tarbiyalashi maktabdagi jamoatchilik tashkilotlarining, pedagoglar jamoasining tarbiyaviy ta'siri doirasida amalga oshishi shart. Zeroki, o'zini – o'zi takomillashtirish jamoada munosib o'rin egallash, ijtimoiy burchni anglash va foydali mehnatga qiziqishga xizmat qilishi kerak.

Kuzatishlar va hayot tajribalarining ko'rsatishicha, ba'zi hollarda o'spirinlar o'zlarini qo'rqmas, jasur qilib ko'rsatishga, noo'rin hatti-harakatlarga moyil bo'ladilar, qaltis yo'llar bilan o'z irodalarini tarbiyalashga intiladilar, goho hayotlarini xavf ostida qoldirishgacha borib yetadilar. Shuning uchun ularga sun'iy usullar va vositalar yordamida qiyinchiliklarni bartaraf qilish mumkin emasligini tushuntirish kerak. Shuningdek, ularni oqilona, maqsadga muvofiq samarali usullardan foydalanish yo'llari bilan tanishtirish, haqiqiy chiniqish malakalari bilan qurollantirish yaxshi natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova V.M., Xolyigitova N. Psixologiya:O'quv qo'llanma - TDIU, 2014
2. Tulaganova G. K. Tarbiyasi qiyin o`smirlar. - T., 2005.
3. Umarov B.M., Psixologiya. Darslik- —Voris nashriyotil, Toshkent, 2012 y.
4. G'oziyev E.G. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. 2003. 27. G`oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T.: -200